

OSNAŽIVANJE PARTICIPACIJE
U KULTURI I ARHITEKTURI:
AKTIVIRANJE JAVNIH
RESURSA ZA I SA
ZAJEDNICOM

Empowering Participation
in Culture and Architecture:
Activating Public Resources
for and with Community

Urednice / Edited by
dr Nina Mihaljinac
dr Sonja Jankov

Fakultet dramskih umetnosti, Institut za
pozorište, film, radio i televiziju, Beograd

Faculty of Dramatic Arts, Institute for
theatre, film, radio and television, Belgrade

2025.

ePica*

Oснаživanje participacije u kulturi i arhitekturi:
aktiviranje javnih resursa za i sa zajednicom

Empowering Participation in Culture and
Architecture: Activating Public Resources
for and with Community

Urednice / Edited by

dr Nina Mihaljinac
dr Sonja Jankov

Izdavač / Publisher

Fakultet dramskih umetnosti,
Institut za pozorište, film, radio
i televiziju, Beograd

Faculty of Dramatic Arts,
Institute for theatre, film, radio
and television, Belgrade

Recenzenti / Reviewers

dr Ana Žuvela,
Odjel za kulturu i komunikacije,
Institut za razvoj i međunarodne odnose,
Hrvatska
dr Ksenija Petovar, Arhitektonski fakultet,
Univerzitet u Beogradu
dr Radivoje Dinulović,
Fakultet tehničkih nauka,
Univerzitet u Novom Sadu

Ova monografija je nastala u okviru projekta
EPICA – Osnaživanje participacije u kulturi i
arhitekturi: Aktiviranje javnih resursa za i sa
zajednicom (ID 7744648), podržanog sredstvima
Fonda za nauku Republike Srbije.

This monography is published within the project
EPICA – Empowering Participation in Culture and
Architecture: Activating Public Resources for and
with Community (ID 7744648), supported by the
Science Fund of the Republic of Serbia.

Ova monografija je povezana sa ciljevima održivog razvoja 3, 5, 6, 11, 16 univerzalne strategije Ujedinjenih nacija (Agenda 2030, A/RES/70/1): Obezbediti zdrav život i promovisati blagostanje za sve u svim uzrastima; Ostvariti rodnu ravnopravnost i osnažiti sve žene i devojkje; Osigurati dostupnost i održivo upravljanje vodom i kanalizacijom za sve; Učiniti gradove i ljudska naselja inkluzivnim, sigurnim, otpornim i održivim; Promovisati mirna i inkluzivna društva za održivi razvoj, obezbediti pristup pravdi za sve i izgraditi efikasne, odgovorne i inkluzivne institucije na svim nivoima.

This monography is related to sustainable development goals 3, 5, 6, 11, 16 of the Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development (A/RES/70/1, United Nations): Ensure healthy lives and promote well-being for all at all ages; Achieve gender equality and empower all women and girls; Ensure availability and sustainable management of water and sanitation for all; Make cities and human settlements inclusive, safe, resilient and sustainable; Promote peaceful and inclusive societies for sustainable development, provide access to justice for all and build effective, accountable and inclusive institutions at all levels

SADRŽAJ / CONTENT

11 1. UVODNA REČ Nina Mihaljinac

---

15 1.2 Participacijom do participacije:
o projektu EPICA Sonja Jankov

---

25 2. Uloga istraživanja participativnih
akcija zajednice Petar Cigić
The role of researching
participatory community actions

---

37 3. Mapiranje participacije u kulturi i arhitekturi Vladimir Mentus
u Srbiji od 2000. godine do danas
Mapping participation in culture
and architecture in Serbia from
2000 to today

STUDIJE SLUČAJA / CASE STUDIES

---

73 4. Participativne prakse za zaštitu i
unapređenje javnog i zajedničkog dobra
na području Savskog keja na Novom
Beogradu Danijela Milovanović Rodić,
Milica Kočović De Santo,
Marija Maruna, Petar Cigić,
Milena Dragičević Šešić
Participatory practices for the
protection and improvement of
public and common property
in the Sava quay area in
New Belgrade

---

105 5. Participativne prakse u odbrani javnog
dobra i stvaranju zajedničkog na području
sela Topli Do, opština Pirot Milica Kočović De Santo,
Danijela Milovanović Rodić,
Marija Maruna, Petar Cigić,
Milena Dragičević Šešić
Participatory practices in the
defense of the public good and
creation of the commons in the
area of the village of Topli Do,
municipality of Pirot

137 6. Participativni procesi u Kulturnom predelu Bača
Participatory processes in Cultural landscape of Bač
Višnja Kisić, Goran Tomka

---

173 7. Participacija građana u očuvanju nasleđa Almaškog kraja
Participation of citizens in heritage preservation of Almaški Neighborhood
Goran Tomka, Višnja Kisić

---

191 8. Umetnost u spomen budućnosti: Studija slučaja participativnog projekta u Staroj Pazovi – ULUS 2022-23
ART IN PRAISE OF THE FUTURE: Case study of a participatory project in Stara Pazova - ULUS 2022-23
Petar Cigić, Irena Ristić, Milan Đorđević

---

219 9. Aktiviranje zajednice kroz inkluziju: studija slučaja *Prostor*
Community activation through inclusion: case study Prostor
Nina Mihaljinac, Milena Dragičević Šešić

EPICA ŽIVA LABORATORIJA
– PARTICIPATIVNO AKCIONO
ISTRAŽIVANJE
/ EPICA LIVING LABORATORY
– PARTICIPATORY ACTION
RESEARCH

---

239 10. Mesne zajednice kroz vreme: šta je prioritet – zakonodavna reforma ili novi modeli lokalne samouprave?
“MESNE ZAJEDNICE” THROUGH TIME: What is the priority – legislative reform or new models of local self-government?
Aleksandar Mijailović, Milica Kočović De Santo

275

11. Od saradnje do rada u službi zajednice – pokušaj aktiviranja prostora mesne zajednice SAVA u bloku 45 kao društveno-kulturnog centra
- From collaboration to working in the service of the community – an attempt to activate the space of the Sava local community in Block 45 as a Social and Cultural Center
-

293

12. Od hlada do borbi: Šta su ljudima više-nego-ljudi?
- From shadows to fights: What are more-than-humans to humans?
-

307

13. Participatory artistic practices initiated from within communities living in the modernist projects of collective and mass housing
- Participativne umetničke prakse pokrenute od strane zajednica koje žive u modernističkim projektima kolektivnog i masovnog stanovanja
-

323

14. Ka promeni javnih politika - preporuke proistekle iz projekta EPICA – Empowering Participation in Culture and Architecture
- Milena Dragičević Šešić, Petar Cigić, Milan Đorđević, Sanja Iguman Glušac, Sonja Jankov, Višnja Kisić, Milica Kočović De Santo, Marija Maruna, Bojana Matejić, Vladimir Mentus, Nina Mihaljinac, Danijela Milovanović Rodić, Irena Ristić, Goran Tomka
-

343

15. Naučni radovi nastali u okviru projekta EPICA: kontekstualni i problemski pregled
- Bojana Matejić
-

357

- APPENDIX
16. Upitnik o participaciji u okviru projekta EPICA 2022.
17. Mapa participacije u kulturi i arhitekturi
-

373

BIOGRAFIJE AUTORA

AKTIVIRANJE ZAJEDNICE KROZ INKLUZIJU: STUDIJA SLUČAJA PROSTOR

Nina Mihaljinac*¹
Milena Dragičević Šešić*²

* Fakultet dramskih umetnosti,
Univerzitet umetnosti u
Beogradu

1 nina.mihaljinac@fdu.bg.ac.rs,
ORCID 0000-0002-9734-8315

2 msesic@gmail.com,
ORCID 0000-0003-2107-292X

COMMUNITY ACTIVATION THROUGH INCLUSION: CASE STUDY PROSTOR

This paper examines the case study of the association Prostor, which seeks to integrate individuals receiving psychiatric care into the community through resocialization services, primarily utilizing art therapy. This initiative reflects global recommendations advocating a shift from a strictly medical approach to community-based mental health support. The methodological framework involves qualitative research methods, including in-depth interviews with Prostor's founders (Mina Aleksić and Marija Kućan), three experts in psychology and social welfare, and focus groups with both Prostor users and donors. Additionally, media coverage, public health policy documents, and participant observation (including participation in an art therapy workshop) were analyzed. Findings indicate that Prostor plays a crucial role in community mental health care by providing a safe space for social reintegration, support groups, and therapeutic activities. However, challenges include systemic underfunding, reliance on volunteer labor, and limited institutional support. While Prostor has achieved significant success in fostering social inclusion and reducing stigma, its long-term sustainability is uncertain due to financial instability and the broader privatization of public healthcare services. The study concludes that the future of public mental health care in Serbia requires systemic investment in community-based services, institutional recognition of civil society initiatives like Prostor, and the development of policies that prioritize mental health as a collective responsibility rather than an individual burden. Recommendations include increased state support for public mental health services, expansion of community-based care facilities.

Key words: public health, mental health, inclusion, community health, Prostor

O IZBORU STUDIJE SLUČAJA U KONTEKSTU PROJEKTA EPICA

U okviru projekta EPICA – *Empowering participation in culture and architecture: activating public resources for and with local community* urađeno je 6 studija slučaja – inicijativa lokalnih zajednica da odbrane ili aktiviraju neki javni resurs – poput javne zelene površine, reke, lokalnog nasleđa. Studije slučaja organizovane su u tri grupe, i to inicijative koje deluju u oblasti 1) arhitekture i urbanog razvoja; 2) kulturne baštine; 3) umetnosti.

Polazeći od ideje da je briga zajednice o ugroženom pojedincu preduslov za brigu za zajednicu u celini, uvrstili smo udruženje Prostor među studije slučaja iako nije strikto sensu reč o samoorganizovanoj lokalnoj zajednici. Ipak, jedan od osnovnih ciljeva udruženja Prostor je da se **zajednica aktivira u integraciji jedne izuzetno osetljive grupe ljudi – korisnika psihijatrijskih usluga** – što je istraživanju dalo novi ugao gledanja. Prostor organizuje i pruža usluge resocijalizacije kliničkih pacijenata nakon završenog lečenja u psihijatrijskim bolnicama, najviše koristeći metode art terapije, i to po principu rada u zajednici, van bolnice. Misija Prostora usklađena je sa svetskim preporukama da se s isključivo medicinskog modela lečenja pređe i na rad na mentalnom zdravlju u zajednici. Osnovni pristup čini art terapija, koja se izvodi kroz rad s umetnicima. Umetnici, za razliku od većine ljudi, osećaju manji strah prema korisnicima psihijatrijskih usluga, intimniji su sa sopstvenim „ludilom“ – kako smatraju iz Prostora.

Inicijativa Prostora koja nam je posebno važna u kontekstu projekta EPICA je *Komšija, kako ste?* kojom je udruženje želelo da radi na aktiviranju zajednice oko problema javnog mentalnog zdravlja i podizanju svesti o značaju međusobne ljudske podrške. Nevena Strižek, docentkinja FASPER-a povodom ove inicijative je rekla: „Lepa im je poruka (*komšija, kako ste*) jer opet vraća mentalno zdravlje gde mu je mesto, vraća ga u relacionistički prostor u zajednici“ (Strižak, 2023).

Studija slučaja Prostor u kontekstu istraživanja odabrana je da bi se razumeo potencijal zajednice za integraciju osetljivih grupa, a, sa druge strane, i da bi se analizirao kapacitet zajednice da se organizuje oko jednog tako nevidljivog, a suštinski namerno skrajnutog i osetljivog problema. Putem ove studije slučaja moguće je istražiti i specifičnost socijalnih odnosa i „organizacionog modela“ unutar grupe čija je osnovna kultura uzajamna briga i nega, i to posebno u kontekstu „poražavajućeg odsustva elementarne brige i potpune razgradnje politika brige“ (Ćeriman, Zarić, 2019).

METOD ANALIZE

Studija slučaja je izvedena sa ciljem dubljeg razumevanja odnosa između zajednice i osetljivih grupa (nivo participacije i uključenosti ugroženih grupa u širu zajednicu): da li su osetljive grupe, poput korisnika psihijatrijskih usluga, deo zajednice; kakav potencijal akcije brige o ugroženima imaju kada je reč o stvaranju zajednice; kako nevidljive probleme, u situaciji kada u zajednici postoji ovako specifičan problem, koji se lično tiče tek jednog malog dela zajednice, kako takav problem pozicionirati kao opšti, zajednički problem, posebno kad je reč o temi za koju se vezuju različite društvene

patologije: stigmatizacija, diskriminacija, potiskivanje, stid; kako aktivirati zajednicu oko brige o ugroženima. Posebno smo želele da istražimo prepreke i smetnje koje bi mogle da utiču na negativne ishode samog procesa, i među članovima osetljive grupe, i u društvu. Pored ovih ciljeva, istaknuta su još dva: prvi je usmeren na ispitivanje održivosti i trajnosti pozitivnih efekata procesa, a drugi na ispitivanje samog procesa donošenja odluka unutar organizacije (nivo participativnosti unutar organizacije).

Za izradu studije slučaja koristile smo se intervjuima s članicama-osnivačicama udruženja Prostor – Minom Aleksić i Marijom Kučan, intervjuima s tri stručnjakinje iz polja psihologije i socijalne zaštite (Nevena Strižek, Bogdanka Čabak i treća, koja je želela da ostane anonimna) i fokus grupe s korisnicima udruženja Prostor, kao i fokus grupe s donatorima. Takođe su analizirane medijske objave o Prostoru, različiti dokumenti na temu javnog zdravlja u Srbiji, a sproveden je i metod posmatranja s učešćem. Konkretno, bile smo deo radionice izrade zajedničkog crteža, i tom prilikom smo se upoznale i direktno crtale i razgovarale s korisnicima.

OPIS STUDIJE SLUČAJA I ANALIZA KONTEKSTA

Udruženje Prostor pruža doprinos unapređenju zaštite mentalnog zdravlja u zajednici u cilju psihosocijalnog osnaživanja i oporavka osoba sa problemima mentalnog zdravlja. Osnovale su ga umetnice Mina Aleksić i Marija Kučan 2009. godine, prvo organizujući radnu terapiju u Specijalnoj psihijatrijskoj bolnici Dr Slavoljub Bakalović u Vršcu. Uvidevši koliki značaj i potencijal ima podrška ove vrste, kao i da programa resocijalizacije korisnika psihijatrijskih usluga, takoreći, nema, Mina Aleksić i Marija Kučan su se opredelile da svoj rad posvete upravo ovom problemu. Od tada, udruženje je realizovalo veliki broj projekata i međunarodnih saradnji. Neke od najznačajnijih projekata podržali su Ambasada Kraljevine Norveške (*ReMind Community*), Erste banka (*Ekonomsko osnaživanje korisnika psihijatrijskih usluga*), Ministarstvo kulture (*Umetnost/psihijatrija*) i Evropska komisija (partnerstvo na projektu *Oporavak u zajednici – Podrška oporavku osoba sa mentalnim poteškoćama i njihovo potpuno uključivanje u zajednicu*). Značajan je i podcast *Glas nas u etru*, koji osmišljavaju i vode osobe sa problemima mentalnog zdravlja i koji se emitovao na Radiju Beograd 202. Udruženje je ostvarilo partnerstvo sa međunarodnom organizacijom *Inter-voice* i *Hearing Voices* mrežom i učestvovalo u osnivanju regionalne *Hearing Voices* mreže Zapadnog Balkana. Za ovaj projekat posebno je važna i saradnja sa opštinom Zvezdara, koja je podrazumevala ustupanje prostorija mesne zajednice Ćirilo i Metodije za redovne aktivnosti.

Od 2020. Prostor je otvorio svoj prostor u kojem se korisnicima pruža tzv. redovna usluga u zajednici – redovne aktivnosti (5 dana u nedelji): grupe podrške uz prisustvo psihologa, art terapija, časovi kompjutera, časovi engleskog, termin za slobodno vreme, druženje i grupu samopomoći. Takođe, u Prostoru se organizuju konsultacije sa socijalnom radnicom i pravnicom koje pomažu rešavanju uvek prisutnih, a najčešće vrlo komplikovanih problema iz oblasti socijalne i pravne zaštite (recimo, savetovanje povodom

ostvarivanja prava na invalidsku penziju). Prema Bogdanki Čabak, „većini korisnika je to jedini siguran prostor u kome se osećaju da su dobrodošli, gde ih niko ne procenjuje, ne osuđuje, gde se atmosfera gradi u pravcu razumevanja, tolerancije, fleksibilnosti“, a to potvrđuju i korisnici:

„Jeste, čak imamo i socijalnu radnicu – bilo koje socijalno pitanje, pravno pitanje da nas muči – obratimo se njoj. Tako da, mislim, u Prostoru je pokriveno, ja ne znam, sve je pokriveno. Sa svim, ne znam da li nam još nešto u Prostoru treba od aktivnosti, mislim da je sve pokriveno.“ (korisnica Prostora, 2023)

Takođe se organizuju prodajne izložbe, koje doprinose ekonomskom osnaživanju – prodaju se radovi i upotrebni predmeti sa crtežima korisnika.

U okvirima ovog istraživanja moglo se zaključiti da među stručnjacima o aktivnostima Prostora vlada izuzetno dobro mišljenje. Sagovornici u intervjuima – a tu su posebno važni oni koji do sad nisu bili direktno uključeni u rad Prostora – cene istrajnost u naporima, stručnost, autentičnost i savremeni pristup u radu. Prepoznato je da motivacija zaposlenih u Prostoru zaista proističe iz zadovoljstva u radu i želje da se dostignu ciljevi udruženja.

„Pa, kada sam bila na fakultetu, nekako mi se to činilo kao jedan jako dobar pristup, pre svega možda i zbog stigmatizacije. Nekako mi se činilo da tu dolazi do destigmatizacije ove populacije, da je više otvoreno. Da je tu nekako pristupačno mnogo više nego što bi to bilo u nekim institucijama sistema. A takođe da su i aktivnosti na neki način modernije, ili da su više prilagođene samim potrebama korisnika i da nekako korisnik zaista jeste tu posmatran iz jedne humanističke perspektive, to mi je nekako, to su mi bile prve misli, kada sam se upoznala.“ (Anonymous, 2023)

„Mi smo na faksu saradivali sa različitim udruženjima korisnika službi za mentalno zdravlje i Prostor mi je ostao zato što su oni, baš kako im ime kaže, oni su prisutni u prostoru. Oni su oslonjeni mnogo na umetnost, na javnu delatnost, na performanse, na to da budu vidljivi, da imaju prostor koji je u centru grada, nekako, dobro su, čini mi se, meni se to dopada, jako lepo mapiraju to pitanje vidljivosti i to da bi zapravo pričali o tome da se ti ljudi uključuju, moraju da obezbede fizičke neke uslove za to.“ (Strižak, 2023)

Aktivnosti Prostora su prepoznate i u polju kulture i umetnosti; recimo, Prostor je naveden kao primer dobre prakse u publikaciji *Razvoj publike* Ministarstva kulture.

Mentalno zdravlje u Srbiji

Podaci UNICEF-a i Svetske zdravstvene organizacije govore da više od 10 posto svetskog stanovništva živi s nekom od dijagnoza mentalnog zdravlja. Procenjuje se da se u Srbiji svaka treća osoba može smatrati psihički ugroženom, a svaka šesta zaslužuje pažnju kliničara.

Međutim, sistem zdravstvene i socijalne zaštite nije organizovan tako da zaista rešava problem javnog mentalnog zdravlja. Samo oni iz

viših društvenih slojeva mogu da priušte adekvatnu privatnu podršku psihijatra i psihologa, dok su oni siromašniji prinuđeni da se leče u javnim bolnicama, gde ne dobijaju dovoljno kvalitetnu zdravstvenu negu. Zapravo, uslovi u javnim bolnicama su veoma loši prema brojnim svedočenjima (izuzev Instituta za mentalno zdravlje u Palmotićevoj, koji je uvek istaknut kao izuzetan). Zaposleni Klinike za psihijatrijske bolesti Laza Lazarević bili su tokom 2022. i 2023. u sedmomesečnom štrajku i borbi za „život i dostojanstvo lekara i pacijenata“ zbog niza problema u funkcionisanju ustanove. Pre dve godine je, u Specijalizovanoj psihijatrijskoj bolnici u Nišu, na radnom mestu umrla medicinska sestra, a njene kolege su za medije izjavile da to i ne čudi, s obzirom da jedan medicinski tehničar radi sam sa 60 pacijenata u smeni (Južne vesti, 2021). U poslednje vreme govori se o spajanju Specijalne bolnice za bolesti zavisnosti Dražerova s Institutom za mentalno zdravlje pod izgovorom tzv. optimizacije zdravstvenog kadra i zdravstvenog sistema. I lekari i pacijenti smatraju da bi ova reorganizacija išla na štetu pacijenata. Dnevna bolnica za bolesti zavisnosti (u Paunovoj ulici u Beogradu) pre nekoliko dana je i zatvorena.

„Uticaj elemenata liberalnog modela na politike brige u Srbiji vidljiv je u skromnim izdvajanjima za socijalne usluge“ (Ćeriman, Zarić, 2019). Činjenica da se odvija proces „postepene privatizacije sektora obrazovanja i zdravstvene zaštite (Ćeriman, Zarić, 2019)“ govori o tome da sve veći broj građana ostaje bez adekvatne zdravstvene zaštite. Ovaj proces podrazumeva smanjena ulaganja u javni sektor, jačanje privatnog sektora, gde su usluge veoma skupe – „cena jedne psihoterapeutske seanse u Beogradu košta od 30 do 100 evra“ (Aleksić, 2023), i prebacivanje odgovornosti za pitanje socijalne zaštite na organizacije civilnog društva.

Otud su se od 2000. u polju brige za mentalno zdravlje formirale i deluju organizacije civilnog društva, među kojima su vodeće: članice mreže Naum (udruženja: Herc, Videa, Duša i Zračak), Caritas Srbije, udruženje Prostor, PIN, Inicijativa *Za tebe, važno je*, udruženja Novi Iskorak i Humanitarni centar Duga Zrenjanin. Ove organizacije osnovala su krovni Pokret za mentalno zdravlje. Aktivnosti Pokreta za mentalno zdravlje i organizacija članica uglavnom se odnose na pružanje usluga korisnicima i podizanje svesti o temi javnog zdravlja. Nema organizacija koje se isključivo bave problemom urušavanja zdravstvenog sistema.

Stigmatizacija i inkluzija

Stigmatizacija korisnika psihijatrijskih usluga u Srbiji i dalje predstavlja ozbiljan problem za bilo kakvu integraciju ovih osoba u društveni i radni život.

Svi sagovornici istakli su da postoji velika diskriminacija korisnika psihijatrijskih usluga: „Oni su odmah odbačeni od porodice i društva, oni nemaju prijatelje, nikakve aktivnosti jer ih se ljudi plaše“ (Aleksić, 2023). „Integracija je problematična. Korisnici su stigmatizovani, nisu jednaki i ravnopravni članovi našeg društva. Često su na margini i neprihvaćeni i ne razume se koliko mogu da budu korisni članovi društva i koliko mogu da doprinesu. I da nisu opasni koliko se misli“ (Kolarević, 2022).

Korisnici su u okviru fokus grupe govorili i o autostigmatizaciji tj. o tome da se i sami stide da govore o svojoj bolesti. Smatraju da je značajno što su aktivnostima Prostora osnaženi da govore javno o svojoj situaciji i da bi trebalo da budu medijski prisutniji – da se čuje njihov glas. Na radionici zajedničkog crteža smo imali prilike da čujemo o svim ovim problemima, kada su samoinicijativno, s nama kao partnerima, u crtanju o tome govorili.

Za razliku od života u društvu, u Prostoru, prema rečima korisnika, „vlada jedna harmonija; baš se, onako, osećamo se kao na svome, kao svoji“ (Korisnica, 2023). Učešće u aktivnostima im „daje samopoštovanje i samopouzdanje“ (Korisnica, 2023). Inkluziji posebno doprinose izložbe, kao javni događaji gde šira zajednica može da se upozna i s korisnicima i s njihovim umetničkim delima. Posebno je važno što su ovde oni i u nekoj drugoj i drugačijoj ulozi – ulozi umetnika, stvaraoca i pažnja se s njihovog identiteta psihijatrijskih bolesnika preusmerava na identitet stvaraoca, kreativne osobe.

Na pitanje o tome kako bi moglo da se sazna više o problemima korisnika psihijatrijskih usluga, organizaciji, o mentalnim bolestima, jedan od korisnika je rekao da bi trebalo da „ojačaju i da se ne plaše da izađu u javnost i da kažu stvari. Jer drugačije je kad ljudi vide korisnika koji kaže šta ga muči, a drugačije je kada tamo neko priča“ (Korisnik, 2023).

Slika 1.

Radionica zajedničkog crteža na Platou, učesnici EPICA tima crtaju zajedno s korisnicima Prostora jun 2023. Fotografisala: Milena Dragičević Šešić

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Motivacija

Kod članica-osnivačica udruženja motivacija za rad u Prostoru je ispunjenje ciljeva udruženja, profesionalni angažman, profesionalna realizacija. Takođe, motiviše ih i činjenica da je već mnogo truda uloženo u borbu za destigmatizaciju i poboljšanje životnog standarda korisnika psihijatrijskih usluga, te da sada ne bi valjalo odustati, iako određeni zamor već postoji. Volonteri, uglavnom studenti psihologije, motivisani su da rade u Prostoru zbog sticanja profesionalnog iskustva, ali – s obzirom na to da za svoj rad nisu plaćeni i da ovaj rad ne pruža dalje perspektive za zapošljavanje – nakon što steknu određeno iskustvo, odlaze. Stariji, profesionalno ostvareni volonteri često imaju i ličnu, privatnu motivaciju da pomažu, ili rade iz istih pobuda kao i osnivačice – iz želje da pomognu svojim stručnim znanjem.

Kod korisnika je osnovna motivacija druženje, osnaživanje, održavanje pozitivnih rezultata terapije, samopomoć. U Prostoru su stekli jedina prijateljstva i tu im se odvija čitav društveni život jer najveći broj drugih ustanova kulture, sporta, socijalne zaštite itd. ne pruža ovakve mogućnosti.

Kada je reč o uključivanju šire zajednice, jedino se može sa sigurnošću reći da su za aktivnosti Prostora najviše zainteresovani prosvetni radnici i oni koji rade s mladima jer žele da se edukuju i osposobe da prepoznaju simptome psihičkih bolesti da bi u svom profesionalnom radu mogli adekvatno da reaguju. Zbog različitih ograničenja, istraživanjem nismo došli do odgovora u vezi s motivacijom članova šire zajednice (npr. komšija, zaposlenih, mladih) da posećuju tribine i druge događaje. Procena je da bi motivacija mogla biti informisanje, edukacija, solidarnost, želja da se živi u zajednici koja brine o svojim članovima i da se učestvuje u razvoju takve kulture zajednice.

Stepen i kvalitet učešća

Broj direktnih korisnika aktivnosti Prostora relativno je mali – ali je zato učešće trajno, posvećeno i veoma kvalitetno, suštinsko za njihov život. Korisnika je oko 60, s tim da nisu svi uvek najaktivniji.

Tribinske događaje posećuje oko 50 ljudi, i ovde je kvalitet učešća visok s obzirom na to da se uvek okupljaju stručni i zainteresovani, koji dobiju potrebne informacije. Ipak, do sada se svega jednom dogodilo da iz zajednice potekne inicijativa za realizaciju novih aktivnosti, što znači da je stepen uključivanja zajednice relativno mali.

Kada je reč o kampanji *Komšija, kako ste?* – najveći broj pregleda na jednom videu je 1000 (u pitanju je video koji je snimila popularna pevačica Sajsi MC). Učešće u kampanji nije evaluirano.

(Re)distribucija moći i organizovanje

Funkcionisanje Prostora posmatračemo na nekoliko nivoa: (1) stručni tim, (2) stručni tim i korisnici; (3) stručni tim – šira profesionalna zajednica i donosioci odluka.

Odlučivanje u stručnom timu

Prostor je hijerarhijski organizovan i centar moći donošenja odluka je na vrhu. O svim strateškim pitanjima odlučuje osnivačica i predsednica udruženja Mina Aleksić, „direktorka“ (kako se i ona ponekad određuje i kako je oslovljavaju članovi).

„Jedino što, to smo uveli, to je možda malo autokratski, to smo uveli u statut, jer ja stvarno ne mogu da konsultujem nekog ko veze nema sa pisanjem projekata, da li ćemo mi da konkurišemo kod nekog donatora ili ne, na primer. I onda smo to bukvalno napisali u statutu. Predsednik udruženja odlučuje da li će da konkuriše kod ovog, jer nema sad vremena“ (Aleksić, 2023).

Ipak, zbog uslova rada u civilnom sektoru, suštinske poslovne odluke su vođene donatorskim politikama finansiranja i ciljevima, što znači da je stepen autentičnosti i autonomije u delovanju relativno mali. Kada je reč o ekspertskim odlukama – obavezne su konsultacije sa nadležnim lekarima konkretnih korisnika prilikom prijema korisnika i kasnije, ukoliko se ukaže potreba.

Unutar tima vlada kultura uloga (Handy, 1993) i jasne podele odgovornosti. Svaki član tima zadužen je, odgovoran i odlučuje o delu aktivnosti u koji je uključen. Predsednica udruženja Mina Aleksić zadužena je za finansije i projekte i za ukupnu koordinaciju, odnose s javnošću, itd; Marija Kučan, suosnivačica, bavi se grafičkim dizajnom i vođenjem društvenih mreža; obe vode i radionice art terapije. Psiholozi, psihijatri i volonteri vode radionice (engleski, pletenje itd.), a u zavisnosti od ličnih afiniteta povremeno i asistiraju na poslovima pisanja projekata. Međutim, do sada se nije pojavila osoba koja bi pokazala veću proaktivnost u pogledu vođenja i strateškog razvoja Prostora. U vezi s tim predsednica udruženja iskazala je zapitanost da li njena velika energičnost i borbenost plaše one koji bi mogli da donesu nove vizije i ideje u kolektiv. Stoga ona ima dilemu da li je suviše dominantna ili mladim saradnicima nedostaju ideje i spremnost da se upuste. Ova vrsta dileme postoji u celom nevladinom sektoru, u kome s jedne strane postoji veliko poštovanje za aktivistički rad i ogroman ulog osnivača (harizmatско vođstvo), a sa druge mlađi saradnici nemaju prilike da dođu u dodir i sa drugačijim oblicima rada, te da, koristeći različite metode, a i sopstvenu intuiciju, pokušaju da definišu nove pristupe i metode delovanja. Obično je slučaj da se ovako organizovana udruženja gase ili nastave da rade smanjenim kapacitetima kada se istroši energija osnivača.

Odlučivanje na nivou stručni tim – korisnici

Organizaciona kultura na nivou Prostor – organizacioni tim – korisnici je kultura uzajamne podrške u ostvarivanju zadataka. Zastupljene vrednosti su podrška u zajednici, uzajamna podrška, briga, solidarnost, ravnopravnost, transparentnost. Predsednica udruženja na ovom nivou funkcionisanja menja stil upravljanja iz autokratskog u participativni, egalitarni, jer, kako sama kaže, nije profesionalac iz oblasti mentalnog zdravlja koji je u poziciji moći u odnosu na korisnike. Prema njenim rečima, ona uspeva da stvori atmosferu jednakosti, međutim, i korisnici prepoznaju da njen autoritet funkcije u kriznim situacijama postaje dominantan. Prema

mišljenju korisnika, u Prostoru ima: „strpljenja, toliko razumevanja i toliko stvarno dobrodušnosti“ (Korisnica, 2023); „vlada jedna harmonija, mislim u udruženju i mislim da... Baš je, onako, osećamo se kao na svome, kao svoji“ (Korisnik, 2023). Prostor nije institucija lečenja, već institucija podrške u zajednici: „Ne dobijamo baš, ono, jedan na jedan stručnu pomoć, ali nekako svi zajedno rade na tome da nama bude bolje“ (Korisnica, 2023). To znači da se teži ka ostvarivanju što većeg stepena transparentnosti, demokratičnosti i slobode svih korisnika. Važna je opaska predsednice udruženja da su se u Prostoru najduže zadržali oni koji su se s korisnicima odnosili na „jednakoj ravni“, dakle, koji su stvarali uslove za ravnopravnu participaciju. Sama direktorka smatra da je transparentnost ključna. „Ja njima govorim čak i kolika mi je plata“ (Aleksić, 2023).

Ovakva kultura razvijena je na temelju jake programske strukture: organizacija programskih aktivnosti je dosledna, konzistentna, pouzdana. Jaka struktura dana je inače i preporučljiva za lečenje korisnika psihijatrijskih usluga. Takođe postoje jasni kriterijumi za prijem korisnika u grupu, kao i pravila ponašanja. Sve to daje neophodnu stabilnost i uliva poverenje korisnicima, da znaju šta mogu da očekuju, a i da znaju šta oni mogu da pruže zajednici.

Pravila nisu u potpunosti isključujuća i rigorozna. Na primer, iako su dvojica korisnika udaljena iz aktivnosti Prostora zbog kršenja pravila ponašanja (uznemiravanje volonterki i slično), dozvoljeno im je da dolaze u terminu kada prostorije Prostora koristi udruženje Duša, čiji su oni članovi. Korisnici takođe imaju termin za slobodne aktivnosti, predlažu aktivnosti koje se potom i realizuju – kuvanje, formiranje biblioteke. Međutim, primetno je da nemaju posebnu inicijativu u pogledu rada Prostora. Zadovoljni su programom i uslugom.

Ograničenja se najpre tiču bezbednosti. Ključ Prostora ima samo jedna korisnica, čija je dijagnoza takva da joj se može poveriti i neki odgovoran zadatak. Ona je ujedno i predsednica udruženja Duša. Stepenn delegiranja odgovornosti zavisi od funkcionalnosti korisnika i njegove spremnosti i volje da preuzme određene zadatke.

Može se zaključiti da su prisutne težnje i konkretni naponi ka demokratskom, horizontalnim pristupom organizovanju, s ograničenjima koja se odnose na bezbednost. Jedini konflikti događaju se unutar stručnog tima i to u vezi s radom s korisnicima, posebno kada je reč o procenama razvoja njihovog mentalnog zdravlja i sopstvene odgovornosti u odnosu na to. Kako nije reč o ustanovi koja leči i prepisuje odgovarajuće medicinske tretmane, stručni tim može samo da prati i da posumnja da je neki korisnik prestao da koristi svoju prepisanu terapiju. U takvim slučajevima može doći do različitih procena: da li i dalje korisnik treba da ima pristup Prostoru ili ne, jer svaka odluka može da utiče na bezbednost tog pojedinca, kao i na bezbednost grupe. Kroz intervju dobili smo primer ovakve situacije, koji je završen odlaskom stručne osobe čije se mišljenje razlikovalo od većinskog.

„Najveći problem donošenja odluka su vezana za stanja korisnika. Imamo malo liberalnije antipsihijatrijske struje unutar naše organizacije i malo ove koji su više u strahu i fazonu ‘daj da zovemo hitnu pomoć’. Tako da je to nama drama“ (Aleksić, 2023).

Nivo funkcionisanja Prostora sa širom profesionalnom zajednicom i donosiocima odluka

U javnim dijalozima postoje teme koje su od većeg značaja za političare i donatore i teme od većeg značaja za praktičare na terenu. U profesionalnoj i društvenoj zajednici organizuje se veći broj konsultativnih procesa na koji se pozivaju sve relevantne organizacije civilnog društva. Međutim, o samim temama koje će biti prioritetno na dnevnom redu nema javne debate. Shodno tome, i odluke o finansiranju donose se mimo organizacija civilnog društva, a na njima je da pripreme predloge projekata koji će odgovarati zadatim temama. Prema rečima naših ispitanika, s obzirom na to da su sredstva izuzetno ograničena, za njih je značajnija participativnost na lokalnom nivou, koja podrazumeva direktno pružanje usluga korisnicima (jer to vide kao urgentno). To je i ona tačka na kojoj korisnici usluga mogu da iskažu svoje potrebe, koje onda različitim kanalima i metodama organizacije civilnog društva mogu dalje da prenose i zastupaju kod donosioca odluka.

Korisnici takođe imaju pristup – mada ograničen i povremen – donosiocima odluka i konsultativnim procesima. Pre svega, članovi su udruženja, npr. Pokret za mentalno zdravlje, a u nekim slučajevima i predsednice (Videa, Duša), a potom – Prostor ulaže napore da se korisnici uključe u proces donošenja odluka.

„Prostor je nama omogućio da budemo kod Ministra za ljudska i manjinska prava na sastanku. Znači, da dobijemo neka veća prava i da se čuje naš glas“ (Korisnik 2023).

Metode: koncept samopomoći i art terapija

Egalitarni pristup u radu sa korisnicima ogleda se i u metodima rada: grupe samopomoći i art terapija. Grupe samopomoći u stvari predstavljaju oblik vršnjačke podrške. „U stvari, to se zove uzajamna podrška ljudi sa istim ili sličnim iskustvom. Peer support je, na primer, u Velikoj Britaniji u nacionalnoj strategiji mentalnog zdravlja i tamo stoji da je mnogo bitna, jer u suštini korisnici tu shvate da nisu oni jedini sa svojim problemima“. O grupnoj samopomoći (bez prisustva psihijatra ili psihologa) sami korisnici kažu:

„Pa, bude nas jedno petoro, šestoro, sedmoro, nekad i više, nekad manje, ali, u principu, svako ima pravo da kaže temu nevezano na naše bolesti i svako ima pravo da priča na bilo koju temu. Onda procenjujemo ako ima neko problem da podeli iskustvo. Ne ono što treba da radi, nego iz ličnih iskustava kako smo možda mi to prevazišli i onda kažemo. Samo, eto, skupljamo međusobna iskustva i da se podržavamo“ (Korisnica, 2023).

U ovim procesima podele se i uloge i odgovornosti na nivou same grupe vezane za funkcionisanje i rad radionica (od najbanalnijih poslova, poput kuvanja kafe ili pranja sudova, do otključavanja prostora).

Kada je reč o art terapiji i, konkretno, crtežu i likovnoj umetnosti, ona služi za otkrivanje duboko potisnutih sadržaja kroz umetničko izražavanje, što je značajan segment lečenja.

„Ja sam izbegavala art terapiju, ali u zadnje vreme sam redovna, jer, prosto, kad ona zada temu, ja nacrtam. Posle, kad ja analiziram šta sam nacrtala, mislim stvarno, to je nešto duboko u meni potisnuto,

pa možda nađem i neko skriveno značenje u toj slici. Ne mora da se naslika kao remek delo. Mislim, nešto se naslika, ali mi znamo šta nam to znači, na toj art terapiji“ (Korisnica, 2023).

Rad sa umetnicima pokazao se kao izuzetno značajan jer oni – kao deo šire zajednice – imaju „najmanji strah u tom pogledu (Kučan, 2023) – u pogledu rada s korisnicima psihijatrijskih usluga, prema kojima mnogi ljudi osećaju strah, nelagodnost.

Smetnje i problemi u radu

„Uticao elemenata liberalnog modela na politike brige u Srbiji vidljiv je u skromnim izdvajanjima za socijalne usluge“ (Ćeriman, Zarić, 2021). Osnovni problem su, stoga, nedovoljna sredstva za rad. Kako zaključuje Nevena Strižak: „dometi Prostora su manjkavosti našeg trenutnog jezivo siromašnog i sirotinjskog okvira u kome svi funkcionišemo“ (Strižak, 2023). Nedovoljna ulaganja i projektno finansiranje odražavaju se na sve aspekte funkcionisanja: prekarni uslovi rada, nesigurnost (posebno kada je reč o fizičkom prostoru gde se održavaju aktivnosti), nemogućnost plaćanja stručnjaka i zapošljavanja (dakle, oslanjanje na volonterski rad odnosno prinudna eksploatacija), nemogućnost širenja usluga, povećanja grupe korisnika. „Mi radimo posao države, maltene. A tretirani smo kao – *sori*“ (Aleksić, 2023).

Međutim, ni Prostor, kao niti jedno drugo udruženje u domenu mentalnog zdravlja, ne bavi se konkretnim uzrocima koji doprinose nastanku i širenju psihičkih oboljenja, kao i činjenicom da država neadekvatno reaguje na sve veće probleme javnog mentalnog zdravlja. Drugim rečima, ne bave se problemom privatizacije, smanjenih ulaganja i neoliberalne krize, „tj. neoliberalnim modelom koji – negirajući inherentnu ljudsku ranjivost i međuzavisnost – proizvodi neodržive i razarajuće posledice, kako na individualnom, tako i na društvenom planu“ (Ćeriman, Zarić 2021). Analizom aktivističkih kampanja Prostora i drugih udruženja može se zaključiti da se one uglavnom obraćaju stanovnicima po pitanju prevencije i destigmatizacije, ali da se ne bave osnovnim problemom privatizacije i urušavanja sistema zdravstvene zaštite i uticajem neoliberalnog modela društvenog udruženja na celu temu javnog mentalnog zdravlja.

Takođe se ni čitav proces deinstitucionalizacije (u kojem organizacije civilnog društva de fakto učestvuju) ne sagledava kritički. Podsticanje lečenja u zajednici jeste poželjno, ali ne bi trebalo da podrazumeva prenos odgovornosti i smanjena državna ulaganja u javno zdravlje. No, s obzirom na to da je Prostoru, kao verovatno i ostalim civilnim organizacijama koje deluju u polju mentalnog zdravlja, primarno da pružaju direktnu podršku korisnicima – može se razumeti da oni ne bi želeli da zbog javnih kritičkih istupanja i političkog angažovanja ugroze svoje pozicije i finansijsku potporu koju dobijaju.

Na kraju treba spomenuti i problem **pranja participacijom** (Tomka, 2023). Iako korisnici učestvuju – makar nominalno i povremeno – u procesu donošenja odluka, i iako članovi udruženja građana imaju priliku da budu uključeni u radne grupe i da utiču na izradu planova i strategija – sistemskih

pomaka ka boljem životnom standardu korisnika psihijatrijskih usluga, za-pravo, i nema. Njihovi ključni problemi (bolnička nega, socijalno stanovanje, rehabilitacija i permanentna briga, socijalna primanja) nisu sistemski rešeni i nisu ni tema javnih rasprava.

Održivost i promene (trajnost)

Zbog svih navedenih problema s razlogom se može posumnjati i u održivost i u istinsku trajnost promena koje Prostor nastoji da uvede. Nemogućnost zapošljavanja kadrova utiče na veličinu organizacije. Sada deluje da ceo njen razvoj zavisi isključivo od predsednice udruženja. U praksi se pokazalo da po odlasku takve centralne figure – udruženja ne uspeavaju da nastave sa svojim radom. Dalje, zbog ograničenih sredstava aktivnosti koje se realizuju su kratkoročne i za veoma mali broj korisnika. Za pojedinačne živote korisnika – doprinos rada Prostora je veliki, možda i životno presudan, međutim – za društvo u celini – rad Prostora, organizacije koja inače ima vrhunsku reputaciju i ugled – izuzetno je mali jer jedno samo udruženje, ili čak par njih, ne mogu da pruže adekvatnu sistemsku uslugu korisnicima psihijatrijskih usluga (takva usluga morala bi da postoji na nivou svih opština, gradova, itd.).

Takođe, celokupan proces privatizacije zdravstva i delegiranja odgovornosti na civilni sektor (uz gotovo nikakve subvencije) dovodi u pitanje održivost brige za javno zdravlje kao takve. Stoga je u ovom trenutku možda ključno strateško pitanje – ne samo za Prostor već i za sve organizacije koje deluju u polju javnog mentalnog zdravlja: da li nastaviti s pružanjem usluga i zbinjavanjem potreba jednog dela zajednice ili radikalizovati delovanje i početi s političkim istupanjem i akcijama čiji bi cilj bio sprečavanje razaranja javnog zdravstvenog sistema. Možda su mogući i neki drugi strateški pristupi koji bi osigurali ekonomsku održivost udruženja poput socijalnog preduzetništva, međutim, prema mišljenju ispitanika – s ovom kategorijom korisnika izuzetno je teško raditi na tome.

Preporuke za javne politike

1. Povećanje i jačanje kapaciteta javnog zdravstvenog sistema; obezbediti veći broj zaposlenih u javnim ustanovama zdravstvene zaštite u domenu javnog zdravlja, bolje resurse za rad, veće plate, otvoriti nove bolnice, itd.
2. Razvoj sistema brige za mentalno zdravlje pri drugim javnim institucijama (obdaništa, škole, ustanove kulture, gerontološki centri, centri za socijalnu zaštitu) s novim radnim mestima;
3. Otvaranje prostora (npr. pri mesnim zajednicama) gde će se zapošljavati ili angažovati timovi koji će se baviti inkluzijom i brigom u zajednici. Zaposleni stručnjaci bi se bavili organizacijom grupa samopomoći, susretima, aktiviranjem zajednice, podizanjem svesti, itd. Uslov za brigu o javnom zdravlju je jaka zajednica, čiji članovi se međusobno podržavaju i čuvaju. O tome i govori kampanja *Komšija, kako ste*.

„Mentalno zdravlje nije samo čovekova bolest nego on sa njom živi u svim svojim odnosima. I to su odnosi, sa, zapravo, neposrednim komšilukom, koji ne mora da bude tim vrhunskih stručnjaka, koji može da bude samo ekipa dobronamjernih ljudi koja će nekad nekome ostaviti ručak, ili nekad nekome platiti da mu opere kola ili da mu pričuva psa ili tako nešto. I tako zapravo nekoga spasiti nekakvog začaranog kruga. Mislim isključivanja, nemaštine i tako“ (Strižak 2023).

1. Razvoj sistema brige za mentalno zdravlje pri drugim javnim institucijama (obdaništa, škole, ustanove kulture, gerontološki centri, centri za socijalnu zaštitu) s novim radnim mestima;
2. Institucionalizovati protokole o saradnji lokalnih samouprava i organizacija poput Prostora u pogledu korišćenja javnih prostora, npr. prostora mesnih zajednica (to je bio slučaj sa Mesnom zajednicom Zvezdara; sporazum je podrazumevao tri puta korišćenje prostora i protokol o saradnji s volonterskim servisom opštine);
3. Otvoriti javne kuhinje, gde bi se prehranjivali i korisnici psihijatrijskih usluga (Kučan, 2023);
4. Finansirati aktivnosti koje bi se odnosile na aktiviranje zajednice oko pitanja inkluzije; za volontiranje kao oblik radnog angažovanja se nije pokazalo da doprinosi održivosti organizacija.

ZAKLJUČCI

Studija slučaja Prostor pokazala je da se civilni sektor suočava s ogromnim poteškoćama u svom delovanju prevashodno zbog malih finansijskih ulaganja, kao i s ograničenjima u pogledu izbora tema i ciljeva akcija. Iako bi te aktivnosti trebalo da budu dopuna bolničkom, institucionalnom lečenju – one nisu sistemski podržane niti dobijaju drugu zvaničnu institucionalnu podršku. Stoga je izuzetno značajno pitanje koje je iznela jedna od učesnica u našem istraživanju, docentkinja FASPER-a:

„Kako oni obezbeđuju kontinuirano finansiranje, ja ne znam, mislim ne znam ko su zapravo donatori. Verujem da neprekidno apliciraju za projekte. Verujem da je to iscrpljujuće. Ali za mene su to jako čudna pitanja, koja se tiču ekonomskog, kompletno naše ekonomske realnosti. Pitati se o tome zašto takve inicijative ne mogu da se integrišu u rad institucija kojima bi one bile posao“ (Strižak, 2023).

Odgovor je – kako smatraju i autorke studije koje su se bavile politikama brige u okviru projekta *Šta mislimo kada kažemo... nove politike* Instituta za filozofiju i društvenu teoriju – u neoliberalnom modelu upravljanja. „Politike brige tragaju za alternativama dominantnoj organizaciji društvenog života, koja u prvi plan stavlja individualistički način života, ekonomsku i socijalnu misao, koja u tržištu vidi jedini izbor kada je u pitanju delotvorno organizovanje privrednog, pa i društvenog života, zanemarujući značaj kolektiva i institucionalne podrške“ (Ćeriman, Zarić, 2021).

Stoga smatramo da buduća zalaganja u pogledu borbe za javno zdravlje treba da budu usmerena ka jačanju sistema javne zaštite (ne u smislu optimizacije i racionalizacije, već razvoja, širenja, većeg ulaganja) u koji će biti integrisani i uvedeni drugi oblici rada s pacijentima i zajednicom, kao što su aktivnosti Prostora. Trebalo bi osnaživati takve stručne timove – gde su art terapeuti, pravnici, socijalni radnici, umetnici, stručnjaci za odnose s javnošću, andragozi i drugi profili – i davati im sistemsku, trajnu podršku. Rehabilitacija i reintegracija korisnika psihijatrijskih usluga u društvo i zajednicu mora biti zadatak države. Takva vrsta ulaganja omogućila bi sistemsku podršku i servis korisnicima, bolje uslove za destigmatizaciju, veću uključenost i informisanost zajednice, bolje uslove rada zaposlenih u sektoru brige.

Povodom dana mentalnog zdravlja, 10. 10. 2023. Portal Mašina objavio je članak u kojem se govori da je Svetska zdravstvena organizacija po prvi put mentalno zdravlje prepoznala kao odgovornost društva i zajednice, i kao problem koji se mora rešavati u svim sektorima, od obrazovanja do stanovanja:

„Priznajući ključni značaj društveno-ekonomskih i strukturalnih faktora na mentalno zdravlje pojedinaca i grupa, SZO je tako iskoračila iz paradigme u kojoj je normalizovana individualizacija odgovornosti i privatizacija rizika – odnosno u kojoj se pojedinka narušenog mentalnog zdravlja posmatra kao šrafić mašine koji se „pokvario“ sopstvenom krivicom, koja je sama odgovorna i za svoju „funkcionalnost“, koja mentalnim zdravljem treba da se bavi izolovano – i o svom trošku. SZO je tako – barem deklarativno – prihvatila ono na šta deo stručnjaka za mentalno zdravlje pokušava da ukaže prethodnih godina: da mentalno zdravlje nije ni samo ni pre svega problem pojedinca, nego društva i okruženja.“ (Mašina, 2023)

Potom, sve više se govori o psihičkim pojavama kao faktorima uticaja na nastanak brojnih zdravstvenih problema, te se tako može reći da je briga o javnom mentalnom zdravlju ujedno briga o javnom zdravlju uopšte.

REFERENCE

- Aleksić, M. (2023). Intervju vodio tim EPICA projekta, Beograd.
- Čabak, B. (2023). Intervju vodio tim EPICA projekta, Beograd.
- Ćeriman, J, Zarić, Z. (2021). *Na šta mislimo kada kažemo... Nove politike brige*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Dragičević Šešić, M. (2018). Umetnik u unutrašnjem egzilu – Zorica Jevremović. U Dragičević Šešić M. *Umetnost i kultura otpora* (str. 331–360). Beograd: FDU i CLIO.
- Handy, C. (1993). *Understanding Organizations*, 4th ed. London: Penguin Books.
- Jevremović, Z. (2008). *Pozorište kao stvaranje sveta*. Beograd: Fakultet dramskih umetnosti.
- Južne vesti (2021). *Medicinska sestra preminula na radnom mestu u bolnici „Gornja Toponica“*, Niš, Južne vesti, <https://www.juznevesti.com/Hronika/Medicinska-sestra-preminula-na-radnom-mestu-u-bolnici-Gornja-Toponica.sr.html>, pristupljeno 28.9.2023.

- Kolarević, A. (2022). *Intervju o aktivnostima udruženja Prostor*. Beograd: Euronews.
- Korisnici udruženja Prostor, (2023). Fokus grupu vodio tim Instituta socioloških nauka, Beograd.
- Kučan, M. (2023). Intervju vodio tim EPICA projekta, Beograd.
- Mašina (2023). *SZO: Mentalno zdravlje zavisi od društveno-ekonomskih okolnosti*, [https://www.masina](https://www.masina.rs/szo-mentalno-zdravlje-zavisi-od-drustveno-ekonomskih-okolnosti/?fbclid=IwAR17uM5jkhMpol-JsOgWUh6OXJcxYRMTAQnMgGm-6FPVVYpqPux4JvzKzl58).
- Strižak, N. (2023). Intervju vodio tim Instituta socioloških nauka, Beograd.
- Tomka G. (2024). *Pranje participacijom*. U Tomka, G. *Pojmovnik participacije u kulturi, nasleđu i arhitekturi* (str. 118). Beograd: Fakultet dramskih umetnosti.

PRILOZI

Prilog 1.

Pitanja za WP7

- Kolika je svest lokalnih zajednica o ugroženim i osetljivim grupama i njihovim pravima i problemima – posebno onda kada se bore za javna dobra namenjena svima?
- Da li je javno (mentalno) zdravlje tema u borbi za javni prostor?
- Da li aktivističke akcije u zajednici pomažu u razvoju kolektivne brige, empatije... Da li podižu kapacitete zajednice?
- Da li je javni zdravstveni sistem prepoznat kao resurs za koji se treba boriti?
- Koja je uloga umetnika u aktivističkim projektima zajednica da budu veza sa marginalizovanim grupama zajednice – da li se ostvaruje ta uloga?
- Koliko su značajni događaji u kojima se skreće pažnja na nevidljive grupe i nevidljive teme?
- Da li se može povećati odgovornost aktivističkih grupa i prema nevidljivim grupama – grupama koje nemaju snagu (grupe koje ne mogu da vode računa o sebi..)
- U kojim sve procesima se koristi art terapija, koliko je ovaj koncept poznat i prihvaćen?

Prilog 2.

Zahvalnica

Zahvaljujemo se članicama udruženja Prostor Mini Aleksić i Mariji Kučan, koje su pokazale veliku ozbiljnost i otvorenost prilikom rada EPICA tima na studiji slučaja Prostor, na njihovoj požrtvovanosti da dobijemo što više uvida i ostvarimo kontakt sa korisnicima psihijatrijskih usluga – članovima udruženja Prostor.

Zahvaljujemo se učesnicama istraživanja Neveni Strižak i Bogdanki Čabak, koje su nam kao spoljni posmatrači dale značajne uvide i poglede na delovanje Prostora – iz kojih se moglo mnogo zaključiti o značaju Prostora, kao i o opštoj situaciji u polju zdravstvene i socijalne zaštite u Srbiji.

Oснаživanje participacije u kulturi i arhitekturi:
aktiviranje javnih resursa za i sa zajednicom

Empowering Participation in Culture and
Architecture: Activating Public Resources
for and with Community

Edicija / Series

KULTURA * UMETNOST * MEDIJI
Knjiga br. 37

Urednica edicije / Series Editor

dr Milena Dragičević Šešić

Urednice / Edited by

dr Nina Mihaljinac
dr Sonja Jankov

Izdavač / Publisher

Fakultet dramskih umetnosti,
Institut za pozorište, film, radio
i televiziju, Beograd

Faculty of Dramatic Arts,
Institute for theatre, film, radio
and television, Belgrade

Za izdavača / For publisher

prof. Miloš Pavlović, dekan FDU

Recenzenti / Reviewers

dr Ana Žuvela,
Odjel za kulturu i komunikacije,
Institut za razvoj i međunarodne odnose,
Hrvatska
dr Ksenija Petovar, Arhitektonski fakultet,
Univerzitet u Beogradu
dr Radivoje Dinulović,
Fakultet tehničkih nauka,
Univerzitet u Novom Sadu

Lektura i korektura / Editing and proofreading

Nemanja Sicićević

Dizajn i prelom / Cover design and print set

Natalija Đorđević
Petar Stošić

Štampa / Print

Alta Nova, Beograd

Tiraž / Circulation

200

ISBN-978-86-82402-22-0

CIP - Каталогизacija y публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

332.1(082)
352(082)

OSNAŽIVANJE participacije u kulturi i arhitekturi: aktiviranje javnih resursa za i sa zajednicom =
Empowering participation in culture and architecture: activating public resources for and with
community / urednice, edited by Nina Mihaljinac, Sonja Jankov. - Beograd : Fakultet dramskih umetnosti,
Institut za pozorište, film, radio i televiziju = Belgrade : Faculty of Dramatic Arts, Institute for Theatre,
Film, Radio and Television, 2025 (Beograd : Alta Nova). - 379 str. : ilustr. ; 24 cm. - (Edicija Kultura,
umetnost, mediji ; knj. br. 37)

"Ova monografija je nastala u okviru projekta EPICA – Osnaživanje participacije u kulturi i arhitekturi:
aktiviranje javnih resursa za i sa zajednicom (ID 7744648)..."--> kolofon. - Tiraž 200. - Str. 11-13:
Uvodna reč / Nina Mihaljinac. - Biografije: str. 373-379. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. -
Bibliografija uz svaki rad. - Abstracts.

ISBN 978-86-82402-22-0

1. Михаљинац, Нина, 1987- [уредник] [аутор додатног текста] 2. Јанков, Соња, 1985- [уредник]
а) Локалне заједнице -- Зборници б) Регионални развој -- Зборници

COBISS.SR-ID 168124681